

BÖLCSÉSZEK SZAKVÁLASZTÁSA ÉS TANÁRRÁ VÁLÁSA

A VALLÁS ÉS AZ ETNIKAI HOVATARTOZÁS SZEREPE
A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYARORSZÁGON

OKTATÁSTÖRTÉNET-ÍRÁSUNKBAN, AMELY AZ „iskola története”, a „tanulói csoportok története”, az „oktatáspolitikai története” mellett a „tanítók/tanárok történetét” is mindig fontosnak érezte, születtek már írások a középiskolai tanárok képzéséről (*Ladányi 2008; Pukánszky 1989; Németh 2009*), a tanári professzionalizáció, önszerveződés folyamatairól (*Németh 2007; Nagy M. 1996; Keller 2010*), a tanárok egyes szakmai tevékenységeiről (*Szabolcs & Mann 1997; Nagy M. 1991*), de klasszikus szociológiai elemzésekre – a tanári pályát választók rekrutációját és belső rétegzettségét illetően – mindeddig csak a 20. század második felében aktív középiskolai tanársággal kapcsolatban kerülhetett sor (*Ferge 1972; Nagy M. 1991; Biró 2002*). Az *oktatástörténeti* kutatások ilyen irányú kiterjesztése tehát mindenképpen indokolt, a téma *oktatásszociológiai*¹ relevanciája pedig nem igényel különösebb indoklást.²

Mit tudhatunk meg a középiskolai tanárokról?

Az empirikus történetiszociológiai források közül – mint minden hasonló rétegvizsgálat esetén – a korabeli statisztikák elemzése volt az első teendő. A középiskolai tanárok esetében is az egyik legfontosabb forrás a népszámlálás. Nagyfontosságúak továbbá az államigazgatási adatgyűjtés évenként leközölt adatai, valamint néhány teljes körű rétegfelvétel (*lásd a Magyar statisztikai közlemények 16., 56., 72., 79., 87–92., 96., 103. kötetét*).

Az 1900., 1910., 1920., 1930. évi népszámlálás külön táblázatokat közöl a kiemelkedő értelmiségi rétegekről, így a középiskolai tanárokról is. A Trianon utáni Magyarországra nézvést az 1920-as népszámlálási adataink megyei bontásban közlik a középiskolai tanárok iskolai végzettségét, vallását, anyanyelvét és magyarul tudását (*Msk. 72. k.:503.p.*). Az iskolai végzettség – tekintettel arra, hogy a népszámlálás nem tett különbséget a különböző egyetemek között – esetünkben nem érdemi adat. A középiskolai tanárok a nacionalista kurzus idején szinte kivétel nélkül magyar anyanyelvűnek mondták magukat – miközben számos adat³ utal a német

¹ Tisztelettel ajánljuk ezt a tanulmányt a 70 éves Csákó Mihálynak, aki az ELTE TÁTK oktatásszociológiai szakirányát létrehozta.

² A 2000-es évek vége óta néhány tanulmányban már foglalkoztunk a bölcsészdiplomások, ezen belül a történelemszakosok, illetve idegennyelv-szakosok, társadalmi összetételével (*Nagy P. T. 2009; Biró & Nagy 2007*).

³ A legfontosabb jelzőcink: 1) a Karády Viktor által meghonosított, az egyénekre nézve sosem determináns, de csoportszinten mindig érdemi eredményt mutató névjelleg-vizsgálatok, amit a működő tanárookra mi is elvégeztünk; 2) az iskolai statisztikákból (pl. értesítők, statisztikai évkönyvek) kinyerhető adatok az iskolákban használt segédnyelvekről (pl. szlovák, német stb.); 3) folyóiratokból, repertóriumokból, lexikonokból kigyűjtött adatok a tanárok idegen nyelven történő – nemcsak tudományos, hanem napilapszintű – publikációs aktivitásáról.

1. táblázat: A középiskolai tanárok felekezeti összetétele és regionális eloszlása 1920-ban (%)

Országgrész, törvényhatóság	Róm. kat.	Görög kat.	Ref.	Ág. hitv. ev.	Görög kel.	Unit.	Izr.	Egyéb	Total (N=)
a) Duna jobb partja									
Baranya vármegye	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	55
Pécs tjt.	81,8	1,8	9,1	3,6	0,0	0,0	3,6	0,0	55
Fejér vármegye	69,2	0,0	30,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	13
Székesfehérvár tjt.	78,9	0,0	7,9	2,6	0,0	0,0	10,5	0,0	38
Győr vármegye	85,7	0,0	0,0	14,3	0,0	0,0	0,0	0,0	7
Győr tjt.	81,7	0,0	4,2	4,2	0,0	1,4	8,5	0,0	71
Komárom vármegye	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1
Komárom Újv. tjt.	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	20
Moson vármegye	81,8	9,1	0,0	0,0	0,0	0,0	9,1	0,0	11
Somogy vármegye	47,5	0,0	39,3	9,8	0,0	1,6	1,6	0,0	61
Sopron vármegye	75,0	0,0	12,5	12,5	0,0	0,0	0,0	0,0	8
Sopron tjt.	50,9	1,9	7,5	28,3	0,0	1,9	9,4	0,0	53
Tolna vármegye	49,1	0,0	14,0	33,3	0,0	0,0	3,5	0,0	57
Vas vármegye	79,2	0,0	2,8	15,1	0,0	0,0	2,8	0,0	106
Veszprém vármegye	68,8	1,6	23,4	6,3	0,0	0,0	0,0	0,0	64
Zala vármegye	80,6	0,0	2,8	6,9	1,4	1,4	6,9	0,0	72
Összesen	71,3	0,6	11,3	11,5	0,2	0,6	4,6	0,0	637
b) Duna bal partja									
Esztergom vármegye	90,6	0,0	3,1	6,3	0,0	0,0	0,0	0,0	32
Hont vármegye	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	1
Nógrád vármegye	62,5	3,1	12,5	15,6	0,0	3,1	3,1	0,0	32
Összesen	75,4	1,5	7,7	10,8	0,0	1,5	3,1	0,0	65
c) Duna-Tisza köze									
Bács-Bodrog vármegye	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1
Baja tjt.	94,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,9	17
Csongrád vármegye	50,0	0,0	23,1	11,5	0,0	0,0	15,4	0,0	26
Hódmezővásárhely tjt.	17,6	0,0	82,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	17
Szeged tjt.	80,8	0,0	5,5	8,2	0,0	0,0	5,5	0,0	73
Heves vármegye	84,3	1,4	4,3	7,1	0,0	1,4	1,4	0,0	70
Jász-Nagykun-Szolnok vármegye	40,7	0,9	46,3	7,4	0,0	0,9	3,7	0,0	108
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye	59,9	1,0	26,1	11,1	0,0	0,3	1,6	0,0	307
Budapest székesfőváros	62,3	1,6	13,4	9,3	0,1	0,2	12,8	0,2	851
Kecskemét tjt.	55,3	0,0	34,0	6,4	0,0	0,0	4,3	0,0	47
Összesen	61,6	1,3	18,9	9,1	0,1	0,3	8,5	0,2	1517
d) Tisza jobb partja									
Abauj-Torna vármegye	0,0	0,0	50,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2
Bereg vármegye	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3
Borsod vármegye	81,8	3,0	15,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	33
Miskolc tjt.	48,4	1,6	39,1	7,8	0,0	1,6	1,6	0,0	64

Ország rész, törvényhatóság	Róm. kat.	Görög kat.	Ref.	Ág. hitv. ev.	Görög kel.	Unit.	Izr.	Egyéb	Total (N=)
Gömör és K.-Hont vármegye									0
Ung vármegye									0
Zemplén vármegye	51,4	0,0	45,7	2,9	0,0	0,0	0,0	0,0	35
Összesen	55,5	1,5	36,5	5,1	0,0	0,7	0,7	0,0	137
e) Tisza bal partja									
Békés vármegye	31,6	1,3	22,4	43,4	0,0	0,0	1,3	0,0	76
Bihar vármegye	25,0	0,0	75,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4
Hajdu vármegye	6,7	0,0	83,3	10,0	0,0	0,0	0,0	0,0	30
Debrecen tjv.	35,6	0,0	49,3	6,8	0,0	0,0	6,8	1,4	73
Szabolcs vármegye	46,9	0,0	16,3	32,7	0,0	0,0	4,1	0,0	49
Szatmár vármegye	16,7	0,0	16,7	66,7	0,0	0,0	0,0	0,0	6
Összesen	32,4	0,4	37,8	25,6	0,0	0,0	3,4	0,4	238
f) Tisza-Maros szöge									
Arad vármegye									0
Csanád vármegye	46,7	3,3	26,7	10,0	3,3	3,3	6,7	0,0	30
Torontál vármegye									0
Összesen	46,7	3,3	26,7	10,0	3,3	3,3	6,7	0,0	30
Magyarország összesen	61,2	1,1	19,5	11,0	0,1	0,5	6,5	0,2	2624

és szlovák háttérűek jelenlétére. A felekezeti adatok viszont nagyon informatívak (1–2. táblázat). Az 1. táblázat adataiból kirűnik, hogy a középiskolai tanárság alapvetően koncentráltan, nagyvárosokban él, s több olyan megye is van, ahol egyáltalán nem találunk középiskolai tanárokat. Ennek kétféle oka lehet: 1) az egyik ok a középiskolák területi szerveződése (pl. Baranya megyében), vagyis az a tény, hogy a középiskolák maguk a megyeközpontokba koncentrálnak; 2) a másik ok (pl. Hont megyében) a trianoni elcsatolások miatt létrejött aránytalanságok, vagyis, hogy megmaradtak olyan megyékből területek, amelyek korábban iskolákban gazdagok voltak, de 1920 után ezekre az országhatáron belüli területekre nem esett középiskola. *Minden* egyes megyében jellemző ugyanakkor, hogy a megye központjában lévő törvényhatósági jogú városban *több* középiskolai tanár lakik, mint a megye egészében. Felismerhető ezen kívül egy nyugat–keleti irányú kulturális lejtő, illetve egy centrum-periféria egyenlőtlenség. Utóbbi kevésbé meredek, mint az ország kulturális lejtői általában. A Dunántúlon 25,4 középiskolai tanár jut 100 ezer lakosra, a Duna–Tisza közén – ha nem számítjuk bele Budapestet és a Budapest agglomeráció által dominált Pest megyét – 27,8. A Tisza jobb partján – amelyből csak egy félmillió lakosú darab maradt a trianoni Magyarországon – 23,9 ez a szám, a Tiszántúlon már csak 20, az ország délkeleti csücskében már csak 17.

Ha az ország felekezeti arányaival vertjük össze az 1. táblázat vallási megoszlási arányszámait (lásd a 2. táblázat második sorát), az első fontos megállapításunk az lehet, hogy az evangélikusok kivételével a nagy keresztény vallásokhoz tartozók alulreprezentáltak. A római katolikusok és a reformátusok aránya a tanárok között

némileg, a görög katolikusoké *jelentősen* elmarad az országos lakossági arányuktól. A Trianon utáni országban a lakosság fél százalékát kitevő⁴ görögkeleti népesség pedig *sokszorosán* alulreprezentált.

A másik oldalon *többszörös felülreprezentációt* mutat az unitárius felekezet,⁵ *1,7-szeresét* az evangélikus; *s némileg* a zsidók is felülreprezentáltak.

2. táblázat: A középiskolai tanárok felekezeti összetétele, összevetve a teljes és iskolázott népesség felekezeti adataival

	Róm. kat.	Görög kat.	Ref.	Ág. hitv. ev.	Görög kel.	Unit.	Izr.	Egyéb	Total (N=)
Középiskolai tanárok	61,2	1,1	19,5	11,0	0,1	0,5	6,5	0,2	2624
Lakosság	63,9	2,2	21,0	6,2	0,6	0,1	5,9	0,1	7980143
Diplomás	51,0	1,0	16,7	8,9	0,5	0,5	21,1	0,3	73475
Legalább 8 középiskolát végzett	52,0	1,1	14,7	7,7	0,5	0,4	23,4	0,2	209826
Diplomásokkal kapcsolatos reprezentációs érték	1,2	1,0	1,2	1,2	0,2	0,9	0,3	0,5	
Legalább középiskolát végzettekkel kapcsolatos reprezentációs érték	1,2	1,0	1,3	1,4	0,3	1,2	0,3	0,8	

A középiskolai tanárok reprezentációja – keresztény vonatkozásban – tükrözi a felekezetek műveltségi erőssorrendjét. Kutatásaink minden szempontból (úgy a középiskolások, mint az egyetemi hallgatók aránya, úgy a magasabb műveltséget feltelező foglalkozások, mint a tényleges iskolai végzettség tekintetében) ugyanazt az összefüggést mutatják: *a legiskolázottabbak az unitárius és az evangélikus felekezet tagjai, utána szinte holtversenyben a római katolikus és a református vallásúak jönnek, majd hagyományos sereghajtóként a görögkatolikus és a görögkeleti vallás képviselői.* A keresztény táboron belül tehát nem meglepő a középiskolai tanárok körében mért különbség. Egyedül a zsidók itt mutatott *széles felülreprezentációja* érdemel figyelmet, tekintettel arra, hogy a zsidók a diplomához kötött foglalkozásokban általában *erősen* felülreprezentáltak.

A nyers lakossági számarány azonban a keresztény csoportokon belül is megtévesztő, hiszen semmilyen módon nem veszi figyelembe, hogy az egyes felekezetek belső rétegződése nagyon eltérő. Ha pedig az egyes csoportok iskolázottsági összetétele *eleve* eltérő, akkor logikusan eltérő mértékben ambicionálják gyermekeik iskoláztatását, a középiskola-állítást, a középiskolai tanárrá válást stb. is. A „0-hipotézist” tehát módosítani kell: azt kell vizsgálnunk, hogy az egyes felekezetek iskolázottsága alapján mekkora felekezeti reprezentáció *lenne elvárható* a középiskolai tanárok

4 Az 1920-as népszámlálás a történelmi Magyarország örökségeként még külön kategóriaként kezeli a görögkeletriket, az 1930-as már az „egyéb”-be olvasztja őket.

5 Az unitáriusok egyetlen – erdélyi – megyében alkottak nagyobb tömeget. Az 1920-as népszámlálás kezeli őket utoljára külön kategóriaként.

körében, illetve, az iskolázottsági alapadatokhoz képest mennyivel nagyobb vagy kisebb a középiskolai tanárokon belül az adott felekezet reprezentációja.

Ezért a 2. táblázat alsó két sorában az iskolázottsági felső réteghez mérjük a középiskolai tanárok arányszámát: a „felső iskolázottsági csoportot” a felsőfokú végzettségűek jelentik, a szélesebb értelemben vett „középosztályt” pedig a nyolc középiskolai osztályt végzettek csoportja.⁶

Ha a középiskolázottak adataiból indulunk ki, akkor az evangélikusok aránya a tanárok között némiképp magasabb, a zsidók aránya pedig sokkal alacsonyabb a vártnál. *Míg a középiskolát végzett népesség közel egynegyede, a diplomás népesség pedig több mint egyötöde zsidó, a középiskolai tanárok körében alig haladja meg az izraelita vallásúak aránya a lakosság egészében jellemző 6 százalék körüli értéket. Ezzel szemben minden nagyobb keresztény csoport (római katolikusok, reformátusok, evangélikusok) középiskolai tanár kibocsátó képessége erőteljesebb, mint általános iskolázottsági szintjük.*

Így az 1920-as népszámlálási adatok alapján azt a (majdhogynem triviális) megállapítást tehetjük, hogy nem a felekezetek kulturális tökefelhalmozó képessége és általános iskolázottsági mutatói, hanem a magyar középiskola-rendszer történetileg adott fenntartói tagoltsága volt *elsőrangúan* befolyással a középiskolai tanári pályát választók rekrutációjára. Az állítás csak annyiban nem triviális, hogy a 19. század végén nagyszámú állami iskola is alakult, amely éppen a saját iskolahálózattal nem rendelkező felekezeti csoportok számára nyújtott (volna) érvényesülési lehetőséget. A jelentősebb iskolafenntartó felekezetek egyértelműen felülreprezentáltak, a zsidók, akik – mint ismeretes⁷ – 1920 előtt saját nyolcosztályos középiskolát még nem működtettek, bármilyen magas arányban vettek is részt a középfokú és felsőfokú képzésben, e területen a vártnál gyengébb részvételt mutatnak.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az iskolázottsági adatokhoz képest az evangélikusok felülreprezentációja már kisebb. Míg a lakosság felekezeti összetételéhez mérten a felülreprezentációjuk 1,8-szoros, addig a középiskolázottaknál számított reprezentációs érték már csak 1,4-szeres, a diplomásoknál számított már csak 1,2-szeres. Ez egyszerűen annak tudható be, hogy maga a középiskolai tanárrá válás foglal el nagy részt az evangélikusok iskolázottsági előnyében – vagyis: *a diplomás evangélikusok között aránytalanul sok tanárt találunk.*

⁶ Népszámlálási értelemben ez utóbbi magában foglalja nemcsak a reáliskolában és gimnáziumban érettségizetteket, hanem a tanítóképzőt, felsőkereskedelmi végzetetteket, sőt az idősebb nemzedékből a felsőbb leányiskolát végzetetteket is. Ezek az iskolatípusok mind négy középiskolára épültek, és 3–5 év tanulmányi időt jelentettek. Egyetemre jogosító érettségit egyikük sem adott. Amikor tehát az 1910-es népszámlálás az 1881-ben született korcsoport nyolc középiskolai osztályt végzett részéről beszél, akkor (az 1900-as statisztikai évkönyv alapján) ilyen különböző népességet von össze: 499 felső leányiskolást, 1023 tanítót, 993 tanítónőt, 1453 kereskedelmi iskolai érettségist, 550 reáliskolai érettségizőt, 3200 gimnáziumi érettségist [ezek közül még csak 40 lányt!].

⁷ Karády interpretációja szerint, míg a többi, nagy tökeerejű és nagy iskolázási ambícióval rendelkező csoport iskolaszervezési tevékenységével is kitűnik, a zsidók azért nem teszik ezt, mert gyermekeik világi iskoláztatása éppen az „asszimilációs szerződés” része, azaz nemcsak az iskolázottsági-foglalkozási hierarchiában való felemelkedést szolgálja, hanem a magyarrá válás, a keresztény középosztállyal való mind teljesebb összefonódás terepe is (lásd pl. Karády 1995).

1930-ig ezek az arányok alig változnak meg. Az 1930-as népszámlálásból csak annyival tudunk meg többet, hogy a katolikusok és a reformátusok részesedése magasabb a férfi tanárok, az evangélikusoké és zsidóké pedig a női tanárok körében⁸ (lásd <http://nagypetertibor.uni.hu/t/20002.xls>).⁹ Amennyiben elfogadjuk, hogy a női tanárok megjelenése egy népességben modernizációs mutató, az evangélikus és a zsidó középiskolai tanárságot mindenképpen „modernebbnek” minősíthetjük, mint a római katolikus, illetve református tanárságot [ehhez vö. gender szempontú elemzésünket: Biró & Nagy (2007)].

A népszámlálásokból kiindulva a fent bemutatott adatok konstatálásánál tovább azonban nem juthatunk. A népszámlálási adattáblák általában két dimenzióban leközölt számsorok, *nem többszemponú (kombinatív) adatközlések*.¹⁰ A történeti statisztikák egyik legnagyobb hiányossága, hogy ezekre támaszkodva a vizsgált társadalmi csoportokat csak nagyon korlátozott módon tudjuk leírni.

A rétegjellemzők kialakításához látnunk kell, hogy a vizsgált népesség mennyire heterogén, melyek azok a kategóriák, amelyek mentén alcsoportokat hozhatunk létre, és melyek azok a jegyek, amelyek – a heterogenitás ellenére – a csoport önazonosságát fenntartják. A statisztikai közlemények sajátossága, hogy nem a kutató, hanem a statisztikus vagy a szerkesztő dönt a szociológiai kategóriák köréről, illetve egymással való kombinációjuk számáról és módjáról. Ha arra vagyunk kíváncsiak, honnan kerültek ki a két világháború között működő középiskolai tanárok, és miben tértek el a korabeli egyéb értelmiségi (vagy akár csak pedagógus) csoportoktól, akkor ezen a ponton fel kell hagynunk a statisztikai közlemények elemzésével, és az egyre gazdagodó propozográfiai elitadatbázisok megfelelő darabjaival kell kísérletet tennünk.

Bölcészdiplomások és tanárként működők

Karády Viktor és Nagy Péter Tibor történetiszociológiai elitkutatásai keretében több fázisban is történtek adatgyűjtések a bölcészettudományi karok népességéről. Ennek eredményeként összeállt egy több mint 18 ezer esetszámú adatbázis, amely az 1873–1950 között bölcészdiplomát szerzettek adatait tartalmazza személysorosan. Az adatgyűjtés primer forrásai a bölcészkarai beiratkozási anyakönyvek, diplomakönyvek és/vagy vizsgajegyzőkönyvek voltak.

A kutatás másik ága 2005-ben indult¹¹ azzal a céllal, hogy szociológiai elemzés készülhessen a 20. század első felében középiskolákban dolgozó bölcészstanárok-

⁸ Az 1920-as népszámlálás még nem különíti el a tanárokat és tanárnőket – nyilván, mert utóbbiból olyan kevés van.

⁹ Az adattáblák egy részének közlésétől terjedelmi okokból el kell tekintenünk. A hivatkozott internetes hely a szolgáltató jövőbeni megszűnése esetén a világháló más pontján – a link keresőbe írásával – megtalálható lesz.

¹⁰ Az 1930-as népszámlálás – ezzel együtt – az egyik legizgalmasabb adatforrás. Digitális változatát lásd: <http://npt2000.homeip.net>

¹¹ A European Research Council FP7-230518, az OTKA-77530 és a Microsoft Unlimited Potential támogatásával.

ról is. Ennél a kutatásnál elsődleges forrásul a tisztai cím- és névtárak szolgáltak (néhány szűkös I. világháború utáni év kivételével, amikor ilyen címtár nem jelent meg, ezek teljeskörűen tartalmazzák az alkalmazott középiskolai tanárok névsorát). Ezenkívül forrásként jól használhatók voltak a középiskolai tanári zsebkönyvek is, amelyek „specifikuma” – a tisztai cím- és névtárakkal szemben –, hogy demográfiai adatok (születési év/hely, vallás) is szerepelnek bennük az alkalmazott tanárok, oktatók neve mellett. Minthogy a középiskolákban tanítók esetében nem lehetett cél egy mindenkire kiterjedő adatbank összeállítása, itt néhány mintaévben folyt csak adatfelvétel (túlnyomórészt a tanári zsebkönyvek megjelenési éveiben: 1906, 1922, 1928, 1936, 1942, valamint 1894-ben és 1916-ban), majd ezt a tanári adatbankot összekapcsoltuk a bölcsészdiplomások adatbankjával.¹²

Az így létrehozott, mindkét irányban kiterjesztett adatbázis a személyekhez kapcsolt alapvető demográfiai jegyeken túl (névjelleg, vallás, apa foglalkozása, születési hely, stb.) a vizsgált szakmai csoportra jellemző életpálya-elemeket is tartalmazza (érettségi helye, ideje, felsőbb tanulmányok, választott szakok, vizsgaeredmények, külföldi tanulmányok, ösztöndíj és középiskolák, ahol tanárként működött). Ehhez az adatbázishoz hozzákapcsoltunk egyéb, főként Karády Viktor korábbi kutatásai-ból származó adatot is (pl. Eötvös kollégiumi tagság, habilitáció).¹³

*Azt az adatbázist, amely egy jól definiálható szakmai csoport életpályája/karrierpálya mintázatainak a rekonstrukciójára alkalmas, „prozopográfiai adatbázisnak”, a módszert pedig, amelyre a leírás alapul, „prozopográfiai” vagy „kollektív biográfiai elemzés”-nek nevezzük.*¹⁴

12 Az adatbázis-gondozás feladatait Biró Zsuzsanna Hanna (bölcészdiplomások) és Szűcs László Gergely (középiskolai tanárok) végezték el.

13 A tanári és bölcsész adatbankok összekapcsolásakor a személyi beazonosítás nem minden esetben volt sikeres. Ennek vannak általunk ismert és szisztematikusan tekinthető okai. Ezek közül a legfontosabbak:

- 1) A tisztai cím- és névtárakban nemcsak a klasszikus középiskolák tanárai szerepelnek, hanem a kereskedelmi iskolák, a tanítóképzők, a polgári iskolák tanárai stb. is. Ez fontos lehet a későbbi kutatások szempontjából, hiszen bölcsész végzettséggel ezekben az iskolatípusokban is taníthatott valaki. A jelenlegi bölcsész-tanár adatbázisban azonban ezek a tanárok nem kerültek beazonosításra.
- 2) A középiskolákban alkalmazott tanárok egy része nem bölcsészkaron vagy középiskolai tanári vizsgán szerzett jogosítványt a tanításra. Külön intézmények és képzési eljárások vonatkoztak a testnevelőkre, az ének-zene oktatókra, a rajztanárokra, a humán gimnáziumok franciatanáraira, a hitoktatókra stb. Ahhoz, hogy a középiskolák tanárai között a nem bölcsész végzettségűekről is beszámolhassunk, az érintett intézmények hallgatói adatbázisait kell komplette tennünk. Mindez már folyamatban van.
- 3) A bölcsészkar iratok részleges vagy teljes elpusztulása bizonyos években adathiányokat eredményezett, amit egy statisztikai elemzés során súlyozással kompenzálni tudunk, de a személyi beazonosításoknál a hiány örökre fennmarad.
- 4) Ahol hiányoznak a tanári adatbankból a demográfiai adatok, ott szükségszerűen a gyakori nevek problémájába ütközünk (nincs fogódzó a tanár nevének kívül a beazonosításhoz). Egy-egy mélyfúrás hozhat még eredményt, de – még ha szisztematikusan is – nem annyira jelentős az ebből fakadó hiány, hogy érdemes lenne foglalkozni vele.

14 A prozopográfiai módszert eredetileg az ókor- és középkortörténetben alkalmazták, de a modern elitcsoportok életütelemezésében is eredményes lehet. Lásd: K. S. B. Keats-Rohan (ed) (2007) *Prosopography Approaches and Applications. A Handbook*. The University of Oxford.; valamint: *Prosopography Project in the History Department of the University of Oxford*. URL: <http://prosopography.modhist.ox.ac.uk/index.htm>

Elsőként tekintsük át a sarokszámokat a 3. táblázat segítségével, korszakonkénti és intézményi bontásban. Mint látható, *a világháború előtt végzetek többségét, az azután végzeteknek alig negyedét regisztrálhattuk működő tanárként*. A két világháború közötti budapesti és vidéki egyetemeken nagyjából hasonló esélyekkel találkozunk. Talán a szegedi egyetemen végzeteknél mutatható ki gyengébb elhelyezkedési valószínűség. Ennek okait még vizsgálni kell.

3. táblázat: Bölcsészdiplomát szerettek és közülük középiskolai tanárként működők tudományegyetemek szerint bontva (1873–1950)

	Budapest 1873–1919	Kolozsvár	Budapest 1920–1950	Debrecen	Szeged	Pécs	1920–1950 együtt
Bölcsészdiplomások (N=)	5606	2036 ^a	6773 ^c	1337	1235	525	9870
Tanárként azonosítottak (N=)	2960	1190 ^b	1666	355	240	124	2385
Tanárként azonosítottak (%)	52,8	58,4	24,6	26,6	19,4	23,6	24,2

a Kolozsváron 2567 diák iratkozott be: őket ismerjük név szerint, sőt, nemsokára az interneten hozzáférhetővé tesszük a prozopográfiai adatbank ezen részét. Nem áll viszont rendelkezésre a kolozsvári diplomások listája. Erre a következő megoldásunk volt: a statisztikai évkönyvekben felleltük a végzett tanárok felekezeti összetételét, és ennek segítségével az adatbázist felekezeti- és évspecifikusan lesúlyoztuk (lásd: <http://nagypetertibor.uni.hu/t/20004.xls>).

b Az anyakönyvben 5841 személyt találtunk. Néhány hiányzó év miatt (iratpusztulás) megnöveltük a hiányzó évek előtti és utáni évek súlyát.

c A tanárként elhelyezkedettek száma súlyozatlan, ennél fogva az adott évre mindig teljes körű az adat.

Van néhány „beépített” korlátja a tanárként működők megragadásának:

a) A jelenlegi adatbázis egyelőre csak a bölcsészkaron végzettekkel számol, a készségtárgyak vagy rendkívüli tárgyak oktatói, sőt a hitoktatók jelentős része sem jelenik meg regisztrált tanárként (lásd ehhez még a 13-as lábjegyzetet).

b) Mivel a tanárok adatait csak mintaévekben vettük fel, és a mintaéveink a dualizmus idején 10–12, a két világháború között 6–8 évenként követik egymást, a középiskolákban tanítók közül azokat „látjuk” nagyobb valószínűséggel, akik hosszabb távon voltak alkalmazásban.

c) Van az időtengelyen való vizsgálódásnak egy természetes torzulása azáltal, hogy a korszak legelején és legvégén diplomázókat már, vagy még nem regisztrálhattuk tanárként (az 1870-es években diplomázottak közül többen már 1906-ra meghaltak vagy nyugdíjba vonultak, az 1940-es években végzetek közül pedig legfeljebb az 1942-ig alkalmazottakról lehet adatunk).

Az imént felsorolt általános korlátok közül a korszakok szélén mutatkozó torzulás okozta jelen tanulmányunk témáját tekintve a legnagyobb dilemmát. Ezért, először is, a teljes adatbázist lefiltereztük az 1890 és 1940 között diplomázókra, de ezzel még mindig fennállt a probléma, hogy a *korábban* diplomázók esélyei jobbak arra, hogy a metszetek valamelyikében felbukkanjanak tanárként, amit azzal küszöböltünk ki, hogy ún. „referenciacsoportokat” hoztunk létre, vagyis minden ta-

nári mintaévnél azt vizsgáltuk, hogy a mintaévek előtt diplomázók közül kik milyen valószínűséggel kerültek tanári állásba. Egy-egy referenciacsoportba a tanári mintaév előtti tíz évben diplomázók kerültek.

Ennek megfelelően, az 1896 és 1906 között végzett 545 kolozsvári bölcsészből 332 főt találtunk meg az 1906-os tanári listánkban, vagyis az 1896–1906 között Kolozsvárott diplomázók kb. 61%-ban helyezkedtek el. A következő évtizedben végzett 693 főnyi bölcsészből 248-an lettek tanárok 1916-ra, ami már csak 35%-os elhelyezkedési valószínűség. Ugyanez Pesten: az 1896–1906-ban végzetteknel (számuk 951) 67%-os elhelyezkedés, a következő évtized végzettjeinél (2564 fő) csak 32%-os elhelyezkedés. Úgy tűnik tehát, hogy *míg a századfordulón mindkét egyetemen végzett csoportnál nagyon jók az esélyek a tanárrá válásra (a frissen végzettek kb. kétharmada el tud helyezkedni), addig a következő évtizedben ez a helyzet jelentősen romlik (már csak legfeljebb egyharmados elhelyezkedési valószínűségről beszélhetünk). Ebből világosan látszik, hogy a századfordulón/20. század első évtizedében a bölcsészképzésben résztvevők, illetve az onnan kikerülők számbeli növekedése gyorsabb ütemű volt, mint a „felvevő piac” bővülése.*

Az 1928-at megelőző évtizedben végzett 2296 bölcsészből 23,5%, az 1936-ot megelőző évtizedben végzett 3754 bölcsészből 16%, az 1942-t megelőző évtizedben végzett 4677 bölcsész közül ismét 24% kap állást. Összességében tehát *a Trianon utáni Magyarországon romlik a tanári diploma értéke, ami a középiskolai betöltött állásokat illeti (már csak a diplomások egynegyede szerez néhány éven belül tanári állást).*

De még ez is hullámmó a korszakon belül: az 1930-as évek általános diplomás túlkínálata a középiskolai tanárok esetében is elhelyezkedési gondokhoz vezetett. A korszak végén mérhető esélynövekedés – feltehetően – a területi visszacsatolásokkal létrejövő álláshelyeknek (is) köszönhető. A tanári állást szerzők arányának csökkenésével párhuzamosan *a tanári végzettséggel nem rendelkezők elhelyezkedési esélyei folyamatosan romlanak: az 1906-ban megfigyelhető 14%-ról az I. világháború végére visszaesik. Ezt a tendenciát tovább erősítette az 1924-es középiskolai törvény, amely elvileg senkit nem engedett a katedrára tanári képesítés nélkül. Feltehetően ismét a terület-visszacsatolásokkal összefüggésben a tanári képesítéssel nem rendelkezők tanári állásba kerülése 1942-ben növekedésnek indul (lásd: <http://nagy-petertibor.uni.hu/t/20003.xls>).*

A tanárrá válás esélyének fő osztóvonalai: zsidók és keresztények

Amennyiben megvizsgáljuk a bölcsészkarra kerülés, a tanári diplomaszerezés és végül a tanárként való elhelyezkedés relatív valószínűségének felekezeti összefüggéseit, láthatjuk, hogy a legfontosabb osztóvonalat *nem a felekezeti eltérő tanulmányi kiválóság* vagy a szokásos társadalmi tolóerők, de még csak nem is az iskolatulajdonosok „természetes” preferenciái között kell keresnünk, hanem a kormányzati antiszemizmus megjelenési formáiban.

Míg az 1920 előtt végzetteknel azt konstatálhatjuk, hogy a zsidók (ha már tanári diplomát szereztek) közel azonos eséllyel kerülnek tanári pályára, mint a keresztények (egy olyan iskolarendszer viszonyai között, ahol az izraeliták nem tartanak fenn még középiskolákat!), addig 1920 után a zsidó bölcsészdiplomások számára a középiskolai karrierlehetőségek vészesen beszűkülnek.

A numerus clausus rendelkezéseinek végrehajtása mellett az egyetemi hallgatói szervezetek és az egyetemi hatóságok antiszemita aktivitása is szükségeltetett ahhoz, hogy az érettségizők között még 17%-ot kitevő zsidóság a bölcsészdiplomásnak már csak 9,2%-át adja. Az egyetemen belüli orientációt minden kétséget kizáróan a tanári pálya reménytelenségének felismerése határozza meg: mi sem mutatja ezt jobban, minthogy a tanári diplomát szerzők között alig 6,4%-nyi zsidót találunk, miközben a tanárral diplomával nem rendelkezők körében 18,6%-nyit. Ha indexként használjuk a tanári diplomával rendelkezők és nem rendelkezők csoportján belüli felekezeti megoszlás hányadosát, még jobban megmutatkozik a zsidók „demotiváltsága” a tanári képzés megszerzésére.¹⁵ A 0,34-es index hétköznapi nyelven azt jelenti, hogy *háromszor kisebb a valószínűsége annak, hogy egy bölcsészkart végzett zsidó tanári diplomát szerezzen, mint amit a keresztények által dominált átlag mutat.*

4. táblázat: Tanári diplomával rendelkezők és nem rendelkezők felekezeti megoszlása (1920–1940)

	Nincs tanári diploma	Van tanári diploma	Reprezentációs index
	%	%	
Római katolikus	54,4	61,6	1,13
Görög katolikus	1,4	1,6	1,14
Református	15,2	20,7	1,36
Evangélikus	8,9	9,1	1,02
Izraelita	18,6	6,4	0,34
Mind (N=)	1980	6625	

Lásd: <http://nagypetertibor.uni.hu/t/20001.xls>

A tanári diplomával rendelkezők háromnegyede 1919 után – mint ezt már korábban is megállapítottuk – nem helyezkedik el ténylegesen tanárként. Ha az alkalmazott tanárokat vizsgáljuk (lásd 5. táblázat), ismét a zsidók erőteljes alulreprezentációjára figyelhetünk fel. A 0,48-as index azt fejezi ki, hogy *a tanári diplomával rendelkező zsidóknak fele akkora esélyük van elhelyezkedni középiskolában, mint keresztény társaiknak.* Ráadásul ebben az időszakban már működnek zsidó iskolák, amelyek a korszak végére szinte egyedüli alkalmazói lesznek a zsidó tanárjelölteknek (lásd erről részletesebben Biró (2012)-es tanulmányát).

¹⁵ A zsidó bölcsész-tanárok egyetemi tanulmányairól és elhelyezkedési esélyeiről a középiskolai szférában lásd: Nagy (2011); Biró (2012).

5. táblázat: A középiskolákban alkalmazott ill. nem alkalmazott bölcsésztanár végzettségűek felekezeti megoszlása

	Van tanári diploma, nincs a tanárok között	Van tanári diploma, és tanárként elhelyezkedett	Reprezentációs index
	%	%	
Római katolikus	60,7	63,2	1,04
Görög katolikus	1,7	1,6	0,94
Református	20,3	21,6	1,06
Evangélikus	9	9,3	1,03
Izraelita	7,9	3,8	0,48
Total (N=)	4260	2365	

Lásd: <http://nagypetertibor.uni.hu/t/20001.xls>

Mindennek nem a numerus clausus törvény az oka, sokkal inkább tükrözi azt a politikai légkört, amelyben a numerus clausus törvény is létrejött, és amely a tanügyigazgatást és az iskolafenntartó keresztény egyházak magatartását is jellemezte, ha a zsidó tanárjelöltek alkalmazásáról volt szó. Mivel e kérdést máshol részletesebben bemutattuk, jelen tanulmányunkban a nagy keresztény felekezetekhez tartozók elhelyezkedési esélyeire koncentrálnánk, amely esélyek az eddigi számok alapján – látszólag – nagyjából azonosak, az elemzés elmélyítésével azonban feltárhatók lényeges különbségek is.

Etnikai-felekezeti csoportok a keresztény tanárságon belül

A keresztény felekezetekhez tartozás – legalábbis a szekularizáció huszadik századi fázisában – leginkább az etnikai háttérrel együtt ad értelmezhető adatot. Az etnikai háttér jelzéseként az 1945 előtti korszakok elitadatbázisaiban a vizsgált személyek névjellegét használjuk fel. A felekezeti és a névjellegből kikövetkeztetett etnikai jegyek alapján a Horthy-korszak bölcsészdiplomásai között a nagyobb (100 fő feletti) csoportok a következők (lásd 6. táblázat):

E tíz kategóriával lefedtük a bölcsészdiplomások több mint 90%-át. Társadalmilag jól azonosítható csoportokról van szó:

- a német római katolikusok az osztrák eredetű hivatalnokok és sváb eredetű parasztság leszármazottai;
- a német evangélikusok a (nagyobb részben már elcsatolt) szász polgárság és értelmiség utódjait jelentik;
- a szláv névjellegű katolikusok és evangélikusok (tekintettel arra, hogy a horvát és a szlovén jelenlét elhanyagolható) a nyugati illetve keleti szlováksággal azonosíthatók, akik túlnyomórészt Budapesten és környékén telepedtek le;
- az „egyéb névjellegű római katolikus” kategória valamilyen más, Magyarországon nem honos nemzetiségi háttérre utal (ezzel mi most nem foglalkozunk);
- a többi kategória magától értetődő.

6. táblázat: A nagyobb etnikai-felekezeti csoportok a két világháború közötti bölcsészképzésben

	N=	%		N=	%
Magyar római katolikus	2518	35,3	Magyar evangélikus	311	4,4
Magyar református	1127	15,8	Magyar zsidó	296	4,1
Német római katolikus	835	11,7	Német evangélikus	172	2,4
Szláv római katolikus	661	9,3	Egyéb római katolikus	162	2,3
Német zsidó	326	4,6	Szláv evangélikus	128	1,8

Lásd: <http://nagypetertibor.uni.hu/t/20005.xls>

Az 6. táblázatban szereplő két zsidó csoporttal – mint már ezt fentebb jeleztük – ebben a tanulmányban nem foglalkozunk. Annak ellenére, hogy a dualista Magyarországon milliós nagyságrendű görögkeleti és görögkatolikus román, valamint többszázézes görögkeleti szláv (azaz szerb) népesség élt, és ezek saját iskolahálózatot tartottak fenn, ezek részesedése az 1920 előtti bölcsészdiplomások között 1% alatt maradt. Ők ezért hiányoznak a fenti táblából.¹⁶

A következőkben tehát már csak hét etnikai-felekezeti csoport stratégialis viselkedését, illetve karrier esélyeit vizsgáljuk. Először is tekintsük át a 7. táblázat adatainak segítségével, hogy a keresztény hallgatók között milyen népszerűsége volt a bölcsészképzés kétféle kimenetének (tanári illetve doktori diploma), illetve milyen esélyekkel tudtak e végzettségek birtokában középiskolai tanári állásokhoz jutni.

7. táblázat: A különböző diplomatípusokkal rendelkező bölcsészek középiskolai elhelyezkedési valószínűsége etnikai-felekezeti csoportok szerint (1920–1940)

	Magyar r. kat.		Magyar reform.		Magyar ev.		Német r. kat.		Szláv r. kat.		Német ev.		Szláv ev.		Mind ^a	
	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%	N=	%
Csak tanárával végzett	1519	60,3	699	62,0	178	57,1	498	59,6	398	60,2	103	59,9	74	57,8	4198	58,7
közülük állásba került	634	41,7	286	40,9	77	43,3	139	27,9	130	32,7	33	32,0	30	40,5	1477	35,2
Csak doktori-val végzett	498	19,8	182	16,1	64	20,5	197	23,6	161	24,4	45	26,2	33	25,8	1638	22,9
közülük állásba került	65	13,1	21	11,5	8	12,5	20	10,2	19	11,8	3	6,7	2	6,1	169	10,3
Mindkét végzettséget megszerezte	501	19,9	247	21,9	70	22,4	141	16,9	102	15,4	24	14,0	21	16,4	1310	18,3
közülük állásba került	216	43,1	128	51,8	30	42,9	50	35,5	43	42,2	9	37,5	7	33,3	548	41,8

a Itt a „mind” a teljes népességre vonatkozó adat, tehát az összes fel nem tüntetett kategóriával együtt.

¹⁶ Az 1% alatti és a körüli sávban jelentős a változás: 1920 előtt a két egyetemen diplomázók között a magyar unitáriusok aránya meghaladta az 1%-ot, az 1920–1940 közötti időszakban azonban már csak negyed

Az összesített adatokból kiderül, hogy a hallgatók 58,7%-a kizárólag tanári diplomát szerzett, ettől „fölfelé” (legalábbis 1,05-szörös felülreprezentációt meghaladó mértékben) csak a magyar reformátusok térnek el; a többiek értéke az átlag körül mozog. Ha ezekhez hozzávesszük azokat, akik tanári diplomát *is* szereztek (a népesség 77,1%-a), akkor a magyar reformátusok felülreprezentációja már majdnem 1,1-szeres. A tanári diplomák megszerzésében mutatott „aktivitás” alátámasztja azt az általános vélekedést, miszerint az iparilag alulfejlett, de a nemzeti tradíciókat legintenzívebben ápoló, tiszántúli középvárosokból származó kálvinista népesség értelmiségi pályáját is elsősorban a tradíciók továbbadása motiválja.

„Csak tanári” végzettséggel rendelkezni mindenképpen arra irányuló várakozást jelent, hogy van esély tanárként elhelyezkedni. Úgy tűnik, hogy a római katolikusok – részben az egyház univerzalizmusában bízva, részben a szlovák háttérű katolikusok egyházi karrierjétől¹⁷ vagy a magyarországi svábok esetében a Habsburg-birodalom közelmúltjától megérintve – etnikai háttérüktől függetlenül is bíztak. Bizakodásuk azonban nem volt indokolt. A magyar háttérűek sokkal jobb eséllyel helyezkednek el közülük tanárként, mint a szlovák vagy sváb háttérűek; még a tanári diplomával nem rendelkezők tanári állásba kerülésekor is számít – pozitív irányban – a magyar névjelleg.

A tanári diploma doktori fokozattal történő megtámogatása jobban jellemző a magyar katolikusokra, mint a svábokra és szlovákokra, amiből az következne, hogy az utóbbiak inkább számítanak elitnek, tehát „beelőzhetnék” a magyar névjellegűeket. Ez azonban csak megkötésekkel igaz. A teljes népességben a doktorált magyar katolikusok tanárként való elhelyezkedése esélyesebb, mint a nem magyar doktoráltaké. Ha a saját etnikai csoportján belül vizsgáljuk, akkor a szlovákok és németek helyzetén viszont többet javít a doktorálás, mint a magyarokén, vagyis a konkrét személyek „jól jártak” a doktorálással. Ezzel együtt a tanári állások megszerzéséért vívott harcot a magyarok „nyerik”.

Az evangélikusok között is jellemző, hogy az egyes etnikai csoportok egyforma „optimizmussal” vágnak bele a tanulmányaikba – de a magyar névjellegűek itt is jobb eséllyel jutnak célba.

százalék volt; a román görögkatolikusok aránya 1920 előtt 0,9%-ot ért el, a két világháború között 0,3% alá esett. E két csoport „eltűnése” Erdély elcsatolásával magyarázható – akárcsak a szláv görögkeletieké a Délvidék elcsatolásával. (Az unitáriusok csökkenésének kisebb mértékét magyarázza, hogy gyakorlatilag színmagyar felekezetről van szó, amelynek már korábban is iskolázott tagjai nyilván tömegesen települtek át 1920-ban, s az át nem települők számára is ésszerű alternatíva volt gyermekük Budapestre küldése.) Az etnikai-felekezeti csoportok közül a legkevésbé értelmezhető a német ill. szláv reformátusok csoportja – mindkettő 1–1% körüli értékkel. Minthogy az unitáriusok mellett leghomogénebb magyar anyanyelvű felekezetről van szó, hipotézisként vegyes házasságot kötő idegen névjellegű – nem református – apák gyerekeire gyanakodhatunk, akik református anyjuk vallását, de apjuk nevét viselik. A hipotézist alátámasztani látszik, hogy a németnévjellegű reformátusok között magasabb a lányok aránya, ami egy református-zsidó vegyes házasságot valószínűsít a háttérben.

¹⁷ A katolikus egyházi elitben statisztikailag is felülreprezentáltak a szlovák névjellegűek, de a történészek által számon tartott legfontosabb – s a korban is legfontosabbnak látszó – katolikus vezetők között is: Csernoch, Prohászka, Bangha.

Összességében a csak tanári diplomával rendelkezők 35%-a tud elhelyezkedni. Ennél lényegesen nagyobb, mintegy 1,2-szeres az elhelyezkedési valószínűsége a magyar katolikusoknak, magyar reformátusoknak és magyar evangélikusoknak. Sokkal rosszabb (0,9-szeres) esélye van a német evangélikusoknak és a katolikus szlovákoknak, s még ennél is rosszabb (0,8-szoros) a német katolikusoknak. Azt az egyszerűnek tűnő mintázatot, hogy a növekvő nacionalizmus évtizedeiben a magyar névjellegűek tanári elhelyezkedési esélyei minden csoportban jobbak, mint az idegen hangzású nevet viselőké, csak egy kivétel zavarja meg: az evangélikus szlovákok átlagosnál jobb (1,2-szeres) elhelyezkedési valószínűsége. Ugyanezek a valószínűségkülönbségek maradnak meg, hogyha valamennyi tanári diplomást együtt vizsgáljuk: a szláv evangélikusok esélyelőnye itt 1,1-szeres.

Az 1638 bölcészéből, akik nem szereztek tanári oklevelet csak doktori végzettséget 10,3% helyezkedett el középiskolai tanárként. Ez a 169 alkalmazás egyértelműen ellentmond a jogszabálynak, éppen ezért erős jelzés, hogy kiknek van erre kiemelt esélyük. 1,3-szoros, 1,1-szeres illetve 1,2-szeres eséllyel a magyar névjellegű csoportok tűnnek ki itt is. E vonatkozásban az idegen nevet viselők hátránya csak úgy igaz, hogyha a megfelelő magyar névjellegű csoporthoz hasonlítjuk őket: a német római katolikusok átlagos reprezentációja ugyanúgy elmarad a magyar katolikusok 1,3-szoros előnye mögött, mint a német és szláv evangélikusok 0,6-szoros képviseltetettsége a magyar evangélikusokétól.

A doktori és tanári cím együttes megszerzése a népesség 18,3%-át jellemzi. Ebben a kategóriában is a magyar névjellegűek mutatnak felülreprezentációt (1,1–1,2-szeres), a nem magyar hátterűek pedig lemaradnak: leginkább a szláv evangélikusok, valamivel kevésbé a német evangélikusok és szláv római katolikusok, az átlaghoz leginkább közelítenek a német katolikusok. A tanári állás megszerzése szempontjából a magyarok esélyelőnyét egyedül a szlovák katolikusok tudják behozni.

A csak tanárok kategóriájában tehát a szlovák evangélikusok, a kétféle diplomával rendelkezők esetén a szlovák katolikusok jobb eséllyel hozzák be a magyarok előnyét, mint a németek. Ennek valószínű magyarázata, hogy a német bölcészek felső elitjének a kulturális piac – könyvkiadók, újságok, a guruló márkán alapuló társadalmi egyesületek stb. – rangosabb lehetőségeket kínál.

A szakválasztás/szakupárosítás korlátai és szabadsága

A szakválasztás szabadsága adott volt a Horthy-korszak bölcészkarain. Az alap- és szakvizsgákat a képesítési követelményekben rendeletileg rögzített szakcsoportok szerint kellett szervezni, de az egyéni szakválasztásnak, szaktárgyváltásnak, harmadik vagy negyedik tárgy felvételének adminisztratív akadályai nem voltak. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a két világháború között a végzettek összesen 80 féle kombinációban vették fel első és második főszakjukat.

A szakcsoportosítás szabadságának ésszerű határt a mindenkorai vizsgakövetelmények mellett az elhelyezkedési lehetőségek szabhattak, és szabtak is. A szakvá-

lasztási, szakcsoportosítási kérelmek elbírálásánál figyelembe vették, hogy a jelölt a felvett tárgyak ismeretében egy teljes állást be tud-e majd tölteni, illetve, fontos szempont volt még, hogy az iskola részéről mutatkozik-e igény az adott szakpárosításra.¹⁸ A választások túlnyomó többsége így egy racionálisan kezelhető variabilitáson belül mozog. Ha az adathiányt figyelmen kívül hagyjuk, a végzősök 93%-ánál mindössze 15 féle szakpárosítással találkozunk. Ezek sorrendjét és megoszlását a 8. táblázat mutatja.

8. táblázat: Az 1920–1945 között végzett bölcsészek preferált szakpárosításai

	N=	%	Valid%
Matematika-fizika	1246	14,2	18,0
Történelem-földrajz	958	10,9	13,9
Magyar-német	789	9,0	11,4
Magyar-latin	571	6,5	8,3
Német-francia	557	6,4	8,1
Biológia-földrajz	433	4,9	6,3
Magyar-francia	393	4,5	5,7
Fizika-kémia	299	3,4	4,3
Történelem-latin	289	3,3	4,2
Magyar-történelem	217	2,5	3,1
Biológia-kémia	195	2,2	2,8
Latin-német	155	1,8	2,2
Latin-görög	149	1,7	2,2
Német-angol	100	1,1	1,5
Latin-francia	97	1,1	1,4
A 65 féle egyéb szak, ill. szakpárosítás összesen	458	5,2	6,6
Összes választás	6905	78,8	100,0
Adathiány ^a	1854	21,2	
Összes diplomás	8759	100,0	

a A főszakok esetében az adathiány megint többféle okra vezethető vissza. Az 1919 utáni korszakban gyakori, hogy az alapadatok a vizsgajegyzőkönyvekből illetve diplomakönyvekből kerültek felvételre. Ha valaki tanári képesítő vizsgát akart tenni, a vizsgajegyzőkönyvek is tartalmazták a főszakok nevét. Amennyiben csak a doktori szigorlat jegyzőkönyve maradt fenn, abban a szigorlat főtárgya és melléktárgyai szerepeltek, de ezek alapján legfeljebb a főtárgy alapján mertünk a választott szakra következtetni. Választott szakcsoportot (szakpárt) ilyen esetekben nem állapíthattunk meg.

A csoportosítások közel 80%-a mindössze egy tucat szaktárgyat érint. A reál műveltséganyag legfontosabb szakjai a *matematika*, a *fizika*, a *kémia* és a *biológia*. Ezek párosítása viszonylag szabad, de a matematika túlnyomórészt a fizikával (esetleg geometriával) került párba, a kísérleti tárgyak pedig egymással kombinálódtak. A humán műveltség alaptárgyai a *történelem*, a nemzeti nyelv (*magyar*), a klasszika

¹⁸ A hallgatói kérelmek illetve a Középiszkolai Tanárvizsgáló Bizottság döntéseinek tartalmáról a pesti egyetemen nyilvántartást vezettek, ami az ELTE levéltárában a 14. fond alatt található. Ezek elemzésén alapoztuk megállapításainkat.

filológia (*latin–görög*) és a három kiemelt élő idegen nyelv (*német, francia, angol*). Ezek a vizsgált korszakban szinte bármilyen kombinációban előfordulnak, kivéve a görögöt, amely már csak a klasszikus filológiai tanulmányok része, más szakkal, mint latinnal nem párosul. A humán kontra reál szembeállítás, illetve a humántárgyakon belüli viszonylag szabad párosítás annak ellenére fennmarad, hogy az 1930-as évektől a többi humánszakhoz képest előszeretettel tekintik külön csoportnak a „nemzeti tárgyakat”, a magyart és történelmet.

A reál- és humántárgyak egymással való összekapcsolására csak kivételes esetekben találunk példát. A Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság az ilyen irányú kérélmeket a természettudományi és humánbölcsész-képzés gyökeresen eltérő jellege, a középiskolai tanterv hagyományos (reál- és humántárgyakra bontott) struktúrája és az ezzel összefüggő bonyodalmas alkalmazhatóság miatt többnyire elutasította. Bár a szegedi egyetem kivételével a természettudományi és humánbölcsész-képzés kari szinten 1945 előtt nem vált szét, a tanári képesítő vizsgák szakcsoport-rendszere illetve az erre hivatkozó döntési mechanizmus intézményesítették a két tudományterület elkülönülését.

A *földrajz* tekinthető az egyetlen kivételnek, amely öndefiníciója szerint mind a természeti, mind a társadalmi jelenségvilág (értsd: „nemzeti önértelmezés”) felé nyitott. A humánbölcsész – avagy „nemzeti” – beállítottságú hallgatók többnyire történelemmel párosítják (ez a második leggyakoribb tárgycsoportosítás), a „természettudományi érdeklődés” pedig csak annyit jelent, hogy a biológia társszakjaként veszik fel. E mögött azonban a biológia állat- és növényföldrajzot leíró jellege áll, vagyis az a tény, hogy a kémiával és fizikával szemben kevésbé elméleti és univerzalista típusú tudomány.

A fentiekben felsorolt 12 szaktárggyal nemcsak az egyetemi képzés legfontosabb tudományágait ragadhatjuk meg, de lényegében lefedett a középiskolai ismeretanyag sztenderd része is: ezekből kerülnek ki a középiskolai tanrend ún. „rendes” tárgyai. Az egyes szakcsoportok népszerűségi listája szemlátomást az alapján áll fel, hogy milyen széles körben (a középiskolák mely típusaiban) „rendes tárgy” az adott tárgy, illetve, hogy milyen (pl. heti óraszámában kifejezhető) „súlya” van a tárgynak az adott iskolatípus órarendjében. Külön kutatás tárgyát képezi majd, hogy ezek mint húzó- vagy tolótényezők mennyiben befolyásolták a hallgatók választásait.

A fenti adatok országos szakválasztási preferenciákat mutatnak. A négy tudományegyetem között e tekintetben csak néhány jellemző eltérés van:

a) Pécssett (a legfiatalabb egyetemen, amelynek Bécs és Budapest között fekvő dualizmuskori elődintézményében a legkevésbé volt szükség a természettudományi tanszékek kiépítésére) a vizsgált korszakban alig volt természettudományi képzés – még a humán bölcsészeti tanulmányok feltételrendszere sem volt optimálisnak mondható. Vezető helyen itt is a történelem–földrajz párosítás áll (18,4%), a második helyen a német–francia (17%), a harmadik helyen a magyar–német (11%) szakcsoportosításokat találjuk. A német nyelv erős preferenciája (például a latinnal szemben) az egyetem rekrutációs bázisának egyes jellemzőiből adódik.

Az egyik nyilvánvaló kulturális meghatározottság a dunántúli svábok és a német ajkú zsidók jelenléte. *A pécsi bölcsészdiplomások között a német névjellegű római katolikusokon kívül a német névjellegű zsidók is mintegy 1,5-szörösen felülreprezentáltak* (15,1% a svábok és 6,3% a német zsidók aránya az országosan mért 10,8 és 4,5 százalékhöz képest). Mindkét német hátterű csoportra jellemző, hogy túlnyomórészt a Dunántúl kistelepüléseinek (falvainak) szülöttjei, apjuk, gondviselőjük lakóhelye Pécsen vagy valamely dunántúli kisvárosban van, és kétszer (esetenként háromszor) olyan valószínűséggel választják a német filológiát főszakjukként, mint azok a svábok vagy német névjellegű zsidók, akik Pesten, Debrecenben vagy Szegeden végeztek. Vagyis: *a Dunántúl gazdasági-társadalmi-kulturális miliője a katolikus sváb vagy a német zsidó népesség alacsonyabb származású, de mobilis tagjaiban egyaránt erősíti (de legalábbis életben tartja) a német kulturális orientációt – s ezzel együtt kevésbé érvényesít asszimilációs nyomást vagy vonzerőt, mint Budapest.*

b) A tudományos infrastruktúra kiépítettsége a vidéki egyetemi városokban alig összemérhető Budapesttel. Ugyan jelentős intézményi fejlesztések indultak el Klebelsberg alatt Szegeden és Debrecenben is, ennek hatása a természettudományi képzésre nagyon különböző. Az egyik ilyen jelzés, például, hogy hányan szereztek diplomát a vezető természettudományok (fizika, kémia) valamely területén. Szeged ebben az országos átlagot hozza, Debrecen erősen elmarad az átlagtól, Budapest pedig túlteljesíti azt. (A matematika–fizika szakpárosítás Debrecenben is csak a második helyen jelenik meg 10,8%-kal, míg Szegeden az országos átlagtól csak egy tized százalékponttal elmaradva, 14,1%-kal az első helyen áll.) A szegedi egyetem egyedülállóan erős természettudományi arculatának forrása, hogy a Rajnától keletre unikumnak számító önálló kolozsvári természettudományi kar örököse, a természettudományi irányultság eredménye pedig többféle nemzetközi siker – többek között az egyetlen olyan Nobel díj, amely mögött magyar *vidéki* egyetem kutatómunkája állt.

A természettudományok ereje kifejeződik egyéb módon is, például abban, hogy a földrajztudomány – amely mindkét kelet-magyarországi egyetemen igen népszerű – milyen oldalról kap „megerősítést”: Debrecenben jellemzően a humán (főleg nemzeti) tárgyak felől, míg Szegeden a reáltárgyak irányából.

c) A választások szabadságában egyértelműen Budapest vezet: itt a top15-be sorolt szakpárokon kívül 44 féle egyéb szakpárosítással lehetett bölcsészdiplomához jutni. A kombinációk magas száma két dolognak köszönhető: a „kisszakok” jelenlétének, illetve a szakfelvételnél, szakpárosításnál megnyilvánuló rugalmasságnak (bár ez utóbbi még igazolásra szorul). Ezt tekintve Budapest után a legszélesebb kínálatot Debrecen nyújtotta (itt a top15-be tartozó szakpárokon kívül 28 egyéb szakpárosítást regisztráltunk) – ezzel szemben Szegeden 23, Pécsen 17 egyéb szakcsoportosítással találkozunk. Az egyenlőtlenség oka vélhetőleg, hogy a kálvinista egyetem elitje szeretett volna minél szélesebb spektrumban alternatívát nyújtani Budapesttel szemben; ha hallgatói oldalról nézzük, akkor pedig feltételezhető, hogy a speciális hallgatói igények a dunántúli vagy Duna–Tisza közti (zömében katoli-

kus vagy evangélikus háttérű) ifjúságot „természetesebben” juttatják Budapestre, a debreceni kálvinista ifjúság és családjaik pedig inkább helyben érvényesítik sajátos tanulmányi igényeiket.

A szakválasztás/szakpárosítás kulturális meghatározottsága

A továbbiakban a leggyakoribb 15 szakpárosítás előfordulását vizsgáljuk a már bemutatott nemzetiségi és vallási népességeknél, leszűkítve az elemzést a keresztény felekezetekre.

Ha alaposan áttanulmányozzuk a 9. táblázat abszolút és relatív számait, valamint kiemelt reprezentációs értékeit (a vastagon jelölt számok a szignifikánsnak tekinthető felülreprezentációs értékeket mutatják), akkor talán könnyen belátható, hogy a szakpár-választások egy része inkább etnikai, míg más része inkább felekezeti dimenzióban mutat releváns különbségeket, s maradnak olyan esetek is, amelyek túlmutatni látszanak az itt vizsgált dimenziókon. Mivel a reprezentációt az egyes etnikai-felekezeti csoportokra állapítottuk meg, ebben a logikában haladunk az elemzéssel tovább.

Magyar háttérű keresztények

A Horthy-korszakban az a magyar keresztény népesség, amely névjellegében is „egyértelműsíti” etnikai hovatartozását (azaz olyan családok fiai és lányai, akik vagy „eredetileg” is magyar névjellegűek, vagy éltek a névmagyarosítás lehetőségével), a bölcsészdiplomások kétharmadát teszi ki. Közülük is meghatározó a magyar katolikusok és reformátusok csoportja. Bár mind a két felekezet elkötelezett a korszak keresztény-nemzeti eszmerendszere iránt, e kettős értékvilág – keresztény és nemzeti – fenntartásában, megerősítésében, áthagyományozásában eltérő módon vesznek részt. Míg a római katolikusoknál elsősorban a *latin* nyelvű, illetve a latinnal szorosabb kapcsolatban álló (s az iskolai élő idegen nyelvek közül legkisebb mértékben protestáns kontextusú) *francia* nyelvű tanulmányok esetében jelenik meg erős preferencia, addig a reformátusoknál legfeljebb a nemzeti tárgyakról (*magyar és történelem*) jelenthető ki, hogy az átlagnál többen orientálódnak e szaktudományok felé. A különbség a *történelem–latin* és a *történelem–magyar* szakcsoportoknál a legjobban kifejezett (1,3-as felülreprezentációs érték). Nem véletlenül: a *latin* jelenti a keresztény (a római katolikusok szempontjából: a vallási) világnézet alapjait, a *magyar* pedig a nemzeti egység megteremtésének legfontosabb feltételét, illetve eszközét. *Szakválasztásaikkal a magyar katolikusok a világnézeti alapok, a reformátusok a nemzeti identitás erősítésének irányába tesznek egy határozottabb lépést.*

Mint látható, a magyar névjellegű evangélikusok a nagy magyar felekezeti csoportokkal nem mutatnak túl sok hasonlóságot, leszámítva talán, hogy a reformátusokkal együtt a magyar evangélikusok sem kedvelik a *latin–német* párosítást (ebből természetesen a protestánsoknál a *latin* és nem a német a diszpreferált).

9. táblázat: A fontosabb keresztény csoportok szakpár-választásai (1920–1945)

	Magyar névjellegű			Német névjellegű			Szláv névjellegű			Mind ^a					
	r. katolikus	református	evangélikus	r. katolikus	evangélikus	r. katolikus	evangélikus	r. katolikus	evangélikus						
Matematika-fizika	445	220	52	133	30	121	28	1142							
	13,9	0,9	15,6	1,1	13,8	0,9	14,0	1,0	15,1	1,0	15,4	1,0	18,4	1,3	14,7
Történelem-földrajz	380	192	45	91	16	105	14	919							
	11,8	1,0	13,6	1,2	12,0	1,0	9,6	0,8	8,0	0,7	13,4	1,1	9,2	0,8	11,8
Magyar-német	281	153	30	108	29	57	17	726							
	8,7	0,9	10,8	1,2	8,0	0,9	11,4	1,2	14,6	1,6	7,3	0,8	11,2	1,2	9,3
Magyar-latin	272	116	21	45	9	50	13	559							
	8,5	1,2	8,2	1,1	5,6	0,8	4,7	0,7	4,5	0,6	6,4	0,9	8,6	1,2	7,2
Német-francia	167	58	20	80	16	50	3	429							
	5,2	0,9	4,1	0,7	5,3	1,0	8,4	1,5	8,0	1,5	6,4	1,2	2,0	0,4	5,5
Biológia-földrajz	185	73	30	45	6	34	14	419							
	5,8	1,1	5,2	1,0	8,0	1,5	4,7	0,9	3,0	0,6	4,3	0,8	9,2	1,7	5,4
Magyar-francia	183	75	19	25	4	27	6	372							
	5,7	1,2	5,3	1,1	5,1	1,1	2,6	0,5	2,0	0,4	3,4	0,7	3,9	0,8	4,8
Fizika-kémia	93	44	11	35	0	18	2	227							
	2,9	1,0	3,1	1,1	2,9	1,0	3,7	1,3	0,0	0,0	2,3	0,8	1,3	0,5	2,9
Történelem-latin	141	43	11	25	4	20	3	269							
	4,4	1,3	3,0	0,9	2,9	0,8	2,6	0,8	2,0	0,6	2,6	0,7	2,0	0,6	3,5
Magyar-történelem	78	46	10	27	4	21	0	201							
	2,4	0,9	3,3	1,3	2,7	1,0	2,8	1,1	2,0	0,8	2,7	1,0	0,0	0,0	2,6
Biológia-kémia	66	27	4	27	7	25	8	189							
	2,1	0,8	1,9	0,8	1,1	0,4	2,8	1,2	3,5	1,4	3,2	1,3	5,3	2,2	2,4
Latin-német	54	10	3	44	6	15	0	140							
	1,7	0,9	0,7	0,4	0,8	0,4	4,6	2,6	3,0	1,7	1,9	1,1	0,0	0,0	1,8
Latin-görög	65	28	7	10	4	12	1	140							
	2,0	1,1	2,0	1,1	1,9	1,0	1,1	0,6	2,0	1,1	1,5	0,9	0,7	0,4	1,8
Német-angol	28	13	13	4	9	8	0	84							
	0,9	0,8	0,9	0,9	3,5	3,2	0,4	0,4	4,5	4,2	1,0	0,9	0,0	0,0	1,1
Latin-francia	61	6	1	5	1	6	2	92							
	1,9	1,1	0,4	0,2	0,3	0,1	0,5	0,3	0,5	0,3	0,8	0,4	1,3	0,7	1,2
Egyéb szakcsoport vagy adathiány	713	307	99	246	54	215	41	1864							
	22,2	0,9	21,8	0,9	26,3	1,1	25,9	1,1	27,1	1,1	27,4	1,1	27,0	1,1	24,0
Mind	3212	1411	376	950	199	784	152	7772							
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

a A „mind” magában foglalja az összes egyéb keresztény csoport adatait is (a zsidókéét nem).

A magyar evangélikusok szakpárosítási/szakválasztási jellemzői részben a német, részben a szláv névjellegű evangélikus hallgatókéval tartanak össze. A szláv háttérrel a *biológia-földrajz*, a németekkel a *német-angol* csoportosításban jelenik ez

meg. Itt azonban az értelmezéssel óvatosan kell bánnunk: a *biológia–földrajz* szakpárnál talán még kevésbé, de a *német–angol* szakcsoportnál már meglehetősen lecsökken az esetszám, így az eredmények ugyan jelzésként értelmezhetők, de egyéb adatokra is szükség lesz a következtetések alátámasztására.

Azt mindenesetre meg tudjuk állapítani, hogy a *német–angol* esetében elsősorban a *német* filológiai tanulmányok iránti nyitottság köti össze a magyar és német evangélikus hallgatóságot – még ha sajátos módon is jelentkezik ez: a német névjellegű evangélikusoknál a férfiakra, a magyar névjellegű evangélikusoknál a nőkre jellemzőbb ez a magatartás, az ő döntéseik következtében áll elő a felekezeti-etnikai felülreprezentáció. Ha nyelvi választásokról van szó, gyakran bejön a képbe a gender aspektus. Az nem túl meglepő, ha nők vagy evangélikusok választják előszeretettel a német nyelvet; a német névjellegű evangélikusoknál tapasztalt férfifölény azonban még magyarázatra szorul (itt egyéb, pl. betelepülési, szegregációs stratégiákra gyanakszunk, de ezt egy másik helyen fogjuk részletesebben megvizsgálni).

A *biológia–földrajz* szakcsoporthoz való viszony evangélikus részről igen összetett. Amennyire a magyar és szláv névjellegűek kedvelik, a német evangélikusok annyira közömbösek e szakkombináció iránt. Azt tudni kell, hogy nem a biológia választása mutat valódi összefüggést az etnikai-felekezeti háttérrel (a biológia egyike azon kevés szakoknak, amelyek statisztikailag nincsenek értelmezhető viszonyban ezzel a változóval) – tehát itt a *földrajz* a kulcstárgy. A földrajzról köztudott, hogy a Horthy-korszakban (más koroknál jellemzőbben, gondoljunk csak a trianoni területvesztés köré szerveződő nemzeti tudatépítésre) ideológiai tartalmakkal terhelt tárgyként jelenik meg, tehát a biológiával való összekapcsolás során az a valódi kérdés, hogy a földrajzra, mint ideológiai tárgyra, vagy mint természettudományi tárgyra tekintünk-e. Döntő különbséget ennek megítélésében a magyar és német evangélikusok között látunk. A német evangélikusok számára a földrajz ideológiai tárgy, így a természettudományos érdeklődésük diszpreferálják – ők a biológiával a kémiát párosítják. Ez valamelyest jellemző a német és szláv katolikusokra is. A magyar evangélikusok ezzel szemben nem „érzékenyek” erre a problémára, így számukra egy teljesen elfogadható, sőt a *biológia–kémiával* szemben előnyben részesített választás a *biológia–földrajz* kapcsolat.

Német háttérű keresztények

A német névjellegű keresztény bölcsezők választási stratégiájának a legfontosabb közös nevezője a viszonylag erős német nyelvi orientáció. A különbség ott mutatkozik meg közöttük, hogy mivel párosítják a német szakot. Ha a német mellett legfontosabb élő idegen nyelv, a francia választását nézzük, itt nem találunk semmi különbséget (a német evangélikusok és katolikusok egyaránt 1,5-szörös felülreprezentációt mutatnak *német–francia* szakon). Más szakpárosításoknál azonban már jelentős eltéréseket láthatunk.

A német–angol szakcsoportosítás kizárólag az evangélikusokra jellemző (a magyarországi svábok ezt határozottan diszpreferálják). Itt világosan érvényesül, hogy az angol–amerikai kultúrkör protestáns kultúrkör. A német–latin azonban – bár mindkét német háttérű csoport előnyben részesíti sok más szakpárral szemben – a német katolikusoknál kedveltebb. Vagyis: hogy a német névjelleg a trianoni Magyarországon nyelvi-kulturális beágyazottságot takar, az egyetemi szakválasztások alapján is igazolható. A latin és az angol esetében viszont megállapíthatjuk, hogy ezek választása a felekezetiesség mögött megbúvó eltérő értékválasztásokra, nemzetközi orientációkra vezethető vissza: a latinos műveltség (a katolicizmus nemzetközi nyelve egészen a második vatikáni zsinatig) fenntartásában a római katolikusoknak, az angolos műveltség (protestáns értékrend) megerősítésében a protestánsoknak – mégpedig minden idevonatkozó iskolatörténeti alapú előfeltevéssel szemben nem a magyar reformátusoknak, hanem a magyarországi német evangélikusoknak – volt döntő szerepe.

A német háttér negatív módon is hatást tudott gyakorolni a szakválasztásra. A két világháború között a fizika–kémia szakcsoportosítás a svábokra igen, de a német evangélikusokra egyáltalán nem jellemző. Gyakorlatilag csupán egyetlen¹⁹ ilyen szakcsoportban végzett (és dokumentáltan német evangélikus) diplomásról nem tudunk. Erre egyelőre más interpretációval nem szolgálhatunk, mint azzal a feltevéssel, hogy a politikai ideológiáktól függetlenebb tudományok tanulmányozására kínálkoztak más egyetemek is (Prágában, Bécsben, Heidelbergben stb.).

Szlovák²⁰ háttérű keresztények

A szlovák névjellegű katolikus és evangélikus bölcsészdiplomásokról általában elmondható, hogy nincsenek olyan erős kulturális kóddal bíró szakpreferenciáik, mint a német vagy magyar névjellegűeknek. Hiányzik náluk, például, egy olyan szimbolikus tantárgy, amelyben kifejeződik kulturális-nyelvi identitásuk. Szlavisztikát kevesen tanulnak magyar tudományegyetemen – összesen 30 diplomásról tudunk, akik szlovák vagy más szláv nyelvből szereztek végzettséget 1920 és 1945 között (magyar és történelem mellett latin, német, francia, angol és orosz szakpárokkal). Így csak közvetett jelzésekkel rendelkezünk – nem is feltétlenül arról, hogy mi jellemezte a szlovák hallgatókat, mint inkább arról, hogy a nemzeti kisebbséghez tartozás kihatással volt-e az adott kisebbség szakválasztására vagy szakcsoportosítására.

Ezzel kapcsolatban két jelenségre lettünk figyelmesek, amelyek közül az egyikről már fentebb említést tettünk. Ez a biológia–kémia szakcsoportosítás előnybe he-

¹⁹ Természetesen nem zárható ki, hogy egy vagy két német evangélikus bölcsészhallgató éppen azokban az években diplomázott, amelyekben a diplomakönyveink elvesztek. Ezért az ilyen kijelentéseknek is statisztikai relevanciája van csupán.

²⁰ Itt most eltekintünk attól, hogy differenciáltan vizsgáljuk a „szláv névjellegű” csoport magatartását. A trianoni Magyarországon a szláv névjellegű bölcsészhallgatók túlnyomó többsége felvidéki (vagyis szlovák) bevándorló volt, ezért beszélünk itt általában szlovák háttérű hallgatókról.

lyezése a *biológia–földrajzzal* szemben – tehát a kevésbé ideologikus tárgyak iránti vonzalom. Ez az általános megfigyelés azonban nem érvényes az idegen nyelvekre, hiszen ezeknél minden választás ideológiailag determinált, így eleve egy ideológiai tengely mentén érdemes összehasonlításokat tenni.

A szlovák hátterűek esetében a „nemzeti” és a „nemzetközi” szembeállítás lehet egyike az értelmező kereteknek. Ebbe a jelenségkörbe sorolható pl. a szlovák katolikusok *német–francia* szak iránti nyitottsága (ez a német névjellegűeknél is már feltűnt, de a motiváció ott összetettebb). Ha mégis nemzeti tárgyakra esik a szlovákok választása, akkor a szlovák evangélikusok a *magyar* nyelv és irodalom, a szlovák katolikusok a *történelem* iránt fognak erősebben érdeklődni. (*Magyar–történelem* szakon csak szlovák katolikusokat találunk.) Ezek szubtilis különbségek, mégis jellemzőek. A szlovák katolikusok elsősorban Nyugat-Felvidékről, a szlovák evangélikusok Kelet-Felvidékről származnak. A Felvidék nyugati része közvetlenül érintkezik Ausztriával és közelebb fekszik Németországhoz – a németes orientáció így a térség geopolitikai helyzeténél fogva adott. A keleti Felvidék történetileg jelentős magyar központokkal (iskolavárosokkal) rendelkezett, így a magyar nyelvi-kulturális kötődés itt sem kíván különösebb magyarázatot.²¹

BIRÓ ZSUZSANNA HANNA & NAGY PÉTER TIBOR

IRODALOM

- BIRÓ ZSUZSANNA HANNA (2002) Tanárok a 2002/2003-as tanévben. *Educatio*, No. 2. pp. 293–301.
- BIRÓ ZSUZSANNA HANNA & NAGY PÉTER TIBOR (2007) Nemi esélyek és nemi döntések a két világháború közötti bölcsészkarokon. *Educatio*, No. 4. pp. 565–590.
- BIRÓ ZSUZSANNA HANNA (2012) Zsidók a bölcsészkaron, a tanárképzésben és a középiskolai tanári pályán. In: *Zsidóság – tradicionalitás és modernitás. Tisztelgő konferenciakötet Karády Viktor 75. születésnapja alkalmából*. WJLF, Budapest. (Megjelenés alatt.)
- FERGE ZSUZSA (1972) A pedagógusok helyzete és munkája: az MTA Szociológiai Kutató Intézet és a Fővárosi Pedagógiai Intézet vizsgálata. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, p. 288
- KARÁDY VIKTOR (1992) Egyetemi antiszemitizmus és érvényesülési kényszerpályák: magyar-zsidó diákság a nyugat-európai főiskolákon a numerus clausus alatt. *Levéltári szemle*, vol. 42. No. 3. pp. 21–40.
- KARÁDY VIKTOR (1995) A középiskolai elitképzés első történelmi funkcióváltása Magyarországon (1867–1900). *Educatio*, No. 4. pp. 639–667.
- KARÁDY VIKTOR (2008) Zsidóság Budapesten a 20. század első felében: szociológiai bevezetés. *Budapesti negyed: lap a városról*, No. 1. pp. 83–108.
- KELLER MÁRKUS (2010) A kelet-közép-európai változat: a középiskolai tanárság professzionizációja a 19. században Magyarországon. *Korall: társadalomtörténeti folyóirat*, No. 42. pp. 103–130.
- LADÁNYI ANDOR (2008) A középiskolai tanárképzés története. ÜMK, Budapest, p. 183
- MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK 16., 56., 72., 79., 87–92., 96., 103. kötetek
- NAGY MÁRIA (1991) A tanári szakma változásai. *Iskolakultúra*, No. 7–8. pp. 60–72.

²¹ Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a keleti Felvidékre számított asszimilációs index magasabb, mint a nyugati Felvidékre számított. Ezt a számot a szlovák nők és férfiak arányából kaptuk, azt feltételezve, hogy a férfiak asszimilációja mindig gyorsabb. Tehát: ahol a két arányszám között nagyobb a különbség, ott előrehaladottabb az asszimiláció. Esetünkben a Felvidék keleti részén.

- NAGY MÁRIA (1996) Tanítói és tanáregyesületek Magyarországon. Új pedagógiai szemle, No. 7–8. pp. 201–208.
- NAGY PÉTER TIBOR (2006) A kolozsvári bölcsészkar és természettudományi kar hallgatóságának felekezeti rekrutációja (1872–1918). *Magyar pedagógia*, No. 1. pp. 5–28.
- NAGY, PETER TIBOR (2008) The problem of the Confessional Recruitment of the Students at the Faculties of the Humanities and Science of the Transylvanian University. *Historical Social Research*, vol. 33. No. 2. pp. 127–153.
- NAGY PÉTER TIBOR (2009) Történészdiplomások a két világháború között. *Magyar tudomány*, No. 2. pp. 143–152.
- NAGY PÉTER TIBOR (2011) A numerus clausus és a bölcsészdiplomások. In: MOLNÁR JUDIT (ed) *Jogfosztás – 90 éve*. Nonprofit Társadalomkutató Egyesület, Budapest, pp. 196–214.
- NÉMETH ANDRÁS (2007) A modern középiskolai tanári és tanítói szakmai tudástartalmak kibontakozásának történeti folyamatai. *Pedagógusképzés*, No. 1–2. pp. 5–26.
- NÉMETH ANDRÁS (2009) A magyar középiskolai tanárképzés és szakmai professzió kialakulása a 18–20. században. *Educatio*, No. 3. pp. 279–290.
- PUKÁNSZKY BÉLA (1989) A középiskolai tanárképzés 1924-es reformja Magyarországon. *Pedagógiai szemle*, No. 11. pp. 1045–1055.
- SZABOLCS ÉVA & MANN MIKLÓS (1997) *Közoktatási törvények és a pedagógiai sajtó (1867–1944)*. Új Pedagógiai Közlemények. ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék, Budapest, p. 140

